

in de nadagen van de Eerste Wereldoorlog (p. 63). Dezelfde vraag houdt een nauwkeurig bestudeerde religieuze woongroep in het oosten des lands bezig (Jansma 2016). Een reflexieve godsdienstsociologie kan niet doen alsof de vragen van de gelovigen ook niet tot die van het eigen vak horen.

Kees de Groot  
(Tilburg University)

### Literatuur

- Bauman, Z. (1989),  
*Modernity and the Holocaust*, Cambridge: Polity Press.
- Flanagan, K. (2010),  
Bauman's implicit theology, in: Davis, M. & K. Tester (eds.), *Bauman's challenge: sociological issues for the 21st century*, New York: Palgrave MacMillan, 94-120.
- Jansma, L. G. (2016),  
*Wachters van de Nacht : historicisten en het einde der tijden: eind 19de eeuw, 1934 of 2018?*, Delft: Uitgeverij Eburon.
- Boer, Jildert de (2017),  
*Zij gij niet apostelen?! Geschiedenis, leer en praktijk van het Katholiek Apostolische Werk/De Algemene Kerk*, Elburg: Uitgeverij Ipenburg, pp. 452, ISBN 9789070105310, € 34,50.

In begin van de jaren dertig van de negentiende eeuw ontstond in Engeland de apostolische beweging. De aanhangers meenden dat Christus' wederkomst aanstaande was. Als voorbereiding daarop moesten de christelijke gemeenten hervormd worden naar het patroon van de eerste christengemeenten. Deze kenden, zo meenden zij, een viertal ambten: apostelen, profeten, evangelisten en herders. Dit moest het grondpatroon worden voor alle kerken; dan zou ook het herstel van de eenheid van de kerken tot stand komen. In 1835 werd een zevental gemeenten op die wijze ingericht en 12 apostelen aangewezen, dit jaar wordt als het begin beschouwd van wat later de *Catholic Apostolic Church* zou heten. De apostelen kregen allen een stam toegewezen (een groep van landen) om daar het werk bekend te maken. De twaalf apostelen werden gezien als de laatste apostelen der eindtijd, nog in hun tijd zou Christus terugkomen. Het apostelcollege stierf uit en – omdat alleen apostelen nieuwe wijdingen mochten verrichten – daarmee op termijn ook de Katholiek Apostolische Kerk. Het niet benoemen van nieuwe apostelen leidde tot veel discussie en afsplitsingen – ook in Nederland – , juist het tegenovergestelde van wat de stichters hadden bedoeld.

In de jaren dertig van de twintigste eeuw ontstaat in Nederland een nieuwe apostolische groepering. Twee broers, Leo en Johannes Bos, waren verontrust door de verdeeldheid van de christelijke kerk. Zij organiseerden interkerkelijke gespreksavonden waar de aanwezigen een vervulling van de Heilige Geest ervoeren en eerst Johannes en later ook Leo tot apostel werden geroepen. Dat leidde tot het oprichten van het Katholiek Apostolische Werk (in Groenekan/Maartensdijk), later (in 2009) de Algemene Kerk genoemd. De kerk beschouwt zichzelf als staande in de traditie van het 'werk van 1835' en sluit ook aan bij de opvattingen van de *Catholic Apostolic Church* over de inrichting van de gemeente, het herstel van de eenheid van de kerk en het doen van boete voor de verdeeldheid, en de nabijheid van Christus' wederkomst. Zo stelden de gebroeders Bos in 1937 het viervoudige ambt weer in. Toch werd het 'nieuwe werk' niet erkend door de *Catholic Apostolic Church*; zij bleef bij het afwijzen van nieuwe apostelroepingen. In verschillende plaatsen worden gemeenten gesticht. De groepering krijgt ook enige aanhang in andere landen, maar een grote beweging wordt het niet. Op dit moment is de aanhang in Nederland volgens een van de voorgangers tussen de 500-1000 leden, kinderen meegerekend. De eindtijdverwachting is heel sterk. Twee van de belangrijke voorgangers zien zichzelf als de twee eindgetuigen uit Openbaring 11:3-6.

Het is deze (niet erkende) loot aan de apostolische boom die door Jildert de Boer, actief lid van een evangelische gemeente, wordt beschreven. Hij heeft diensten bezocht, literatuur doorgenomen, gesproken en gecorrespondeerd met leden (twee evangelisten), maar (vooral) oud-leden. De hierboven beschreven historische feiten (en nog veel meer) zijn in zijn boek aan te treffen. Maar de geschiedenis van de beweging staat niet centraal in dit omvangrijke werk. Het gaat hem om de leer vanuit zijn evangelicale perspectief te beoordelen, of, zoals hij zegt, te laten zien waar volgens de Bijbel de schoen wringt. Hij beoordeelt de bijgewoonde diensten, preken van voorgangers van 'het Werk', geschriften van de beweging, deze uitgebreid citerend met daartussen in cursief zijn vaak uitvoerige commentaar en ook commentaar van oud-leden en anderen. Soms is dat niet voldoende en wordt een nog uitvoeriger *excurs* toegevoegd. Het resultaat van deze werkwijze is een nogal chaotisch boek.

Zijn kritiek is vooral gericht op de neiging tot sektarisme die hij bij het KAW/AK steeds sterker meent te bespeuren. Het is een gesloten groep, naar binnen gericht, terughoudend met informatie (waarbij soms bepaalde overtredingen van leiders worden verhuld). Voorts is hij van oordeel dat de volgelingen te veel ontzag hebben voor de twee eindgetuigen. Zij worden gezien als vertegenwoordigers van Christus op aarde en dus eigenlijk als onfeilbaar. Er wordt, aldus De Boer, blinde gehoorzaamheid gevraagd. Er heerst een strenge tucht, een angstcultuur en heengezonden leden worden gemedend. Het vrij gemakkelijk betrekken van profetische uitspraken in de Bijbel op de interne geschiedenis van het

KAW/AK en de pretentie dat God alleen via deze groep zijn eindtijdplannen zal uitvoeren, is heel zorgelijk, zo meent De Boer. Het gevaar van (verdere) radicalisering en isolering is aanwezig. Dat is ook, zo meldt hij in het slothoofdstuk, de reden geweest om het boek te schrijven: inzicht te geven in de uitwassen van 'het Werk'. In het Woord Vooraf schrijft hij dat bij sommige leden van het KAW/AK zijn boek niet goed is gevallen, zij beschouwen het als een satanische aanval op 'het Werk'. De Boer zelf meent dat hij de feiten goed heeft weergegeven en noemt zijn studie 'het eerste gedegen onderzoek'. In die theologische discussie zal ik mij niet mengen, maar over de kwaliteit van het onderzoek wil ik een drietal methodologische opmerkingen maken.

Allereerst wijs ik op het doel van de studie. Het is verricht door iemand die vanuit een bepaald perspectief – evangelicaal – naar een religieuze groepering kijkt. Dat houdt in dat de nadruk gelegd wordt op de vraag in hoeverre leer en leven ervan overeenkomen met 'bijbelse waarheden', zoals de onderzoeker die ziet. Of zijn oordeel correct is of niet, gaat mij als methodologische agnosticus niet aan, maar wel brengt dat perspectief met zich dat vele godsdienstsociologische aspecten niet aan de orde komen, zoals de (interpretatie van de) relatie tussen de samenleving en eindtijdverwachting sinds het ontstaan van de beweging.

Veel van het – niet zeer positieve – oordeel over de leiders van de KAW/AK is gebaseerd op uitspraken van ex-leden, die anoniem wilden blijven. Hoeveel dat er zijn geweest, wordt niet gemeld. Dat hun verhalen, gezien hun geschiedenis met 'het Werk', enige vertekening kan vertonen, is niet uit te sluiten. Het kan zelfs zijn dat het anoniem willen blijven die vertekening nog heeft versterkt. De Boer meldt daar niets over, maar hij is zich wel bewust van mogelijke eenzijdigheid. Hij heeft daarom hoor en wederhoor toegepast door wat de oud-leden hem hebben medegedeeld voor te leggen aan twee evangelisten uit 'het Werk'. Met dezen heeft hij gesprekken gevoerd en hun via de e-post vragen voorgelegd. De gesprekken gingen moeizaam en op de vragen hebben zij niet geantwoord. De vraag blijft zich dan opdringen of het hoor en wederhoor wel is gelukt en of er voldoende correctie is geweest op de verhalen van de ex-leden.

Over het waarom van de terughoudendheid bij het verstrekken van informatie wordt in hoofdstuk 21 meer duidelijkheid verschaft. De twee evangelisten schrijven De Boer dat ze niets hebben toe te voegen aan wat zij al eerder hebben medegedeeld en vermelden ook dat hij niet op een correcte wijze bij hen is binnengekomen. Hij heeft zich als geïnteresseerde en als toehoorder gepresenteerd, terwijl hij kennelijk andere bedoelingen had. De Boer schrijft dan "Als ze meteen hadden geweten dat ik over hen ging schrijven, dan had ik nooit een gesprek met hen gehad" (p. 303). Dat zou kunnen, maar de onderzoeksethiek gebiedt openheid, tenzij het echt niet anders kan. Maar ook vanuit pragmatisch standpunt is openheid te prefereren: het hanteren van een verborgen agenda is meestal

improductief.<sup>1</sup> Het wekt wantrouwen en sluit bij ontmaskering de toegang tot het onderzoeksveld geheel af. Dat is het risico dat je als onderzoeker loopt als je niet met open vizier het veld in gaat.

Kort samengevat: het is een nogal rommelig boek waarin veel leerstellig debat is aan te treffen, maar weinig nieuwe informatie over het KAW/AW en dat onderzoeksmethodologisch tekortschiet. Is het werk voor godsdienstsociologen van belang? Nauwelijks. Hier ligt zeker een taak voor sociologische onderzoekers. Zij moeten de bestudering van religieuze bewegingen niet overlaten aan ‘gelovige leken’.

Lammert Gosse Jansma  
(Veenwouden)

### Noot

- 1 Jansma, Lammert Gosse, Durk Hak & Martijn de Koning (red.) (2012), *Ervaren en ervaren worden. Opstellen over langdurig sociaalwetenschappelijk veldonderzoek*, Delft: Eburon.

Prij, Jan (2018), *God en geld*, Utrecht: Uitgeverij Klement, pp. 210, ISBN 978908687230 5, € 21, 99.

Jan Prij heeft met ‘God en geld’ een van eruditie getuigend boek geschreven. Hij is opgeleid in zowel de economie als de filosofie en goed thuis in zowel de christelijke godsdienst als de klassieke Griekse mythologie. Er verschijnen geregeld artikelen van zijn hand in tijdschriften en boeken die gerelateerd zijn aan de confessionele partijen. Daarnaast treedt hij op als gewaardeerd lekenprediker.

In dit boek bespreekt hij in twaalf hoofdstukken veel onderwerpen die te maken hebben met de relatie tussen religie, economie en politiek. Veel schrijvers van verschillende pluimage passeren de revue: Karl Barth, Peter Sloterdijk, Paul Ricoeur, Hannah Ahrendt, Henry Mintzberg, Roger Scruton, Carl Schmitt en nog veel meer. Hij gaat op soepele wijze om met al die verschillende inzichten. De titel van het boek dekt echter de lading niet helemaal. Het gaat wel veel over ‘god’, maar weinig over geld. Centraal staat de Griekse God Hermes, een van Zeus’ vele kinderen, die bekend is geworden als de god van handelaren en dieven, maar bij Prij uitgroeit tot een iconisch figuur die op vruchtbare wijze verbindingen weet te leggen tussen religie, ethiek, politiek en economie.

De brede opzet van het boek is zijn kracht en zwakte tegelijk. Originele invalshoeken laat hij zien bij de hoofdstukken ‘Economie als de leerpraktijk van het partneren’ en ‘Theedrinken als kern van de politiek’. Daarin komen ook de kenmerken van Hermes als verbinder tussen hoog en laag, goden en mensen, het best tot uitdrukking. De door de titel opgeroepen suggestie dat we iets nieuws gaan horen over de relatie tussen econo-